BÂBÜRLÜ HÜKÜMDARI HÜMÂYUN'UN KOZMOLOJİK HÜKÜMRANLIK ANLAYIŞI

Cihan ORUÇ*

Özet: Türkler, tarihin ilk devirlerinden itibaren evrenin Tanrı-hükümdar ortaklığında yönetildiğine inandıkları bir kozmolojik anlayışa sahiplerdi. Bu anlayış doğrultusunda iktidarın asıl sahibi Tanrı'nın göğü, Kağan'ın ise onun adına ve onun görevlendirmesiyle yeryüzünü (yer/suyu) yönettiğine inanılırdı. "Kut inancı" şeklinde ifade edilen bu inanç, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da devam etmişti. Hükümdarlığın Oğuz Han'ın soyuna ait olduğu anlayışı nedeniyle "kut" bu soydan gelen hanedanların elinde bulunmuştu. Kozmolojik anlayış ve kut inancı, Bâbürlü Devleti'nde de varlığını sürdürmüştü. Ancak Hümâyun devrinde kut inancı devam etse de soya dayalı hanedan anlayışı öne çıkarılmamıştı. Hümâyun, bunun yerine, astrolojiye olan merakından da yararlanarak, yeni bir kozmolojik hükümranlık anlayışı inşa etmişti. Vakit geçirdiği bazı mekanların inşası ve tasarımında kozmolojik unsurlara başvurmak suretiyle güçlü bir otorite kurmaya çalışmıştı. Fal tutarak elde ettiği bazı sonuçlardan saray teşkilatlanmasında yararlanmıştı. ehl-i devlet, ehl-i saadet ve ehl-i murad grupları, bu şekilde ortaya çıkmıştı. Ayrıca din ve devlet işlerinin yürütülmesinde astrolojik, mistik ve ilahi anlamlar yüklediği on iki ve yedi gibi rakamlardan yararlanmıştı. Hümâyun, haftanın günlerini söz konusu gruplara tahsis etmişti. Bu tahsisatı Ay, Güneş ve gezegenlerin haftanın günleriyle ve bu grupların sorumluluklarıyla ilişkisini dikkate alarak planlamıştı. Ayrıca Hümâyun, her gün gök cisimleri ve gezegenlerin haftanın günleriyle olan bu ilişkisine uygun bir renkte kıyafet giymişti.

Anahtar Kelimeler: *Hümâyun, Kozmolojik Anlayış, Astroloji.*

The Cosmological Understanding of Sovereignty of The Mughal Emperor Humayun

Abstract: From the earliest periods of history, the Turks had a cosmological understanding in which they believed that the universe was governed by the partnership of God and the ruler. In line with this understanding, it was believed that God, the real owner of power, ruled the sky, and the Kagan ruled the earth (earth/water) on his behalf and by his appointment. This belief, expressed as "Kut belief", continued after the Turks accepted Islam. Due to the understanding that the sovereignty belonged to the lineage of Oghuz Khan, 'kut' was in the hands of dynasties from this lineage. The cosmological understanding and the belief in kut continued to exist in the Bâbürlü State. However, although the belief in kut continued during the reign of Hümâyun, the concept of dynasty based on lineage was not emphasised. Instead, Hümâyun had constructed a new cosmological conception of sovereignty, taking advantage of his interest in astrology. He tried to establish a strong authority by resorting to cosmological elements in the construction and design of some of the places where he spent his time. Some of the results he obtained by fortune-telling were used in the organisation of the palace. The groups of Ahl al-daulat, Ahl al-saadat and Ahl al-murad had emerged in this way. He also utilised the numbers twelve and seven, which he attributed astrological, mystical and divine meanings, in the conduct of religious and state affairs. Hümâyun allocated days of the week to these groups. He had planned this allocation taking into account the relationship of the moon, sun and planets to the days of the week and the responsibilities of these groups. In addition, Hümâyun was dressed every day in a colour that corresponded to the relationship between the celestial bodies and planets and the days of the week.

Key Words: *Hümâyun, Cosmological Understanding, Astrology.*

Giriş

Proto-Türk ve Türklerin en eski kozmolojik düşüncesi, kainattaki bütün gelişmeleri gök ile yer-suyun (yer-su: yer yüzü) temsil ettiği, birbirleriyle zıt ancak birbirini tamamlayan iki evrensel nefesin varlığına dayanır (Esin, 2001: 19). Orhun kitabelerinde eski Türk kozmogonisini tek cümle içinde açıklayan ibare şöyledir: "*Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış* (Aydın, 2019: 51)." Hun kağanı tahta oturduğu zaman "*Gök-Tanrı'nın tahta oturttuğu Hun'un Büyük Shan-yü'sü*" veya "*Gök-Tanrı ve Yer-Tanrı'nın doğurduğu, Güneş ve Ay'ın tahta çıkardığı Hunlar'ın Büyük Shanyü'sü*" unvanını kullanmak suretiyle kendisini kutsal, diğer bir ifadeyle hükümdar olarak görmekteydi (Mori, 1978: 220). Eski Türkler, Gök-Tanrı dinine inanırlardı. Gök-Tanrı, bozkır topluluklarında yegâne yaratıcı olarak kabul edilmekte ve din sitemimim merkezinde yer almaktaydı. Tarihi Türk topluluklarından Hunlar, Tabgaçlar, Gök-Türkler ve Uygurlar'ın

* Dr. Öğr. Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi, AÇÜFEF, Tarih Bölümü, coruc@artvin.edu.tr
DOI :10.30546/100981.1.2024.0160

kurbanlar adadığı ilahi varlıkların ilk sırasında ve en önemlisiydi. Tanrı, iktidarın asıl sahibiydi. Bununla birlikte semavi bir mahiyete sahipti. Bu sebeple eski Türk kayıtlarında sıklıkla Gök-Tanrı şeklinde dile getirilmiştir (Kafesoğlu, 1980: 55-56).

Eski Türklerde kağanın, göğün oğlu olduğuna inanılırdı. Bu inanış, kağana ağır sorumluluklar yüklerdi. Kağan, bulunduğu âlemden ziyade gök ile yeryüzü arasındaki ideal düzeni tesis etmek mecburiyetindeydi. İdeal düzenin kurulması için ise gökten gelen emirler ile orada bulunan devinimi yeryüzüne kabul ettirmek zorundaydı. Aksi halde kozmik ahengin bozulmasına sebep olurdu. Dolayısıyla kağan, kozmik düzenin merkezinde yer alırdı. Ahengin bozulmasıyla yeryüzünde bazı felaketler gerçekleşirdi. Kağan, bu nedenle kendisini gök ve yer alemine karşı sorumlu kabul ederdi. Felaketler sonucunda ise günahlarını halka itiraf eder ve günah çıkarırdı. O, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesiydi. Tanrı, bu şekilde yeryüzündeki güç ve hakimiyetini kağana devretmişti. Bir huzursuzluk yaşanması sonucunda kağanın güç kaybetmesi ve devletin yıkılmasıyla güç ve hakimiyetini başka birine bırakırdı. (Aksoy: 2017: 83). "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş.*" (Ergin, 2019: 9). Bu ifadeler, kozmoloji ve kozmogoni hakkında bazı ipuçları vermektedir. Burada net bir biçimde ifade edilmese de yaratıcı, Tanrı'dır. Dolayısıyla Türk Kağanını belirleyen/seçen ve tahta oturtan da yine Tanrı'dır (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: s. 50). Türkler, İslam'ı benimsedikten sonra da kozmolojik anlayışı evrensel hükümranlık geleneği içerisinde devam ettirmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed'in "*sultan-ı berr u bahr (kara ve denizlerin sultanı)*" şeklinde anılması (Ecem, 2023: 1217) bunun en açık göstergesidir.

Türk kozmogonisinde Tanrı, yeryüzünü yönetmek için vekiller tayin etmiştir. Türklerde hükümdarlık anlayışını ortaya çıkaran bu düşünceye göre kağana "*hükümdarlık yetki ve kudreti*" Tanrı tarafından verilirdi. Tarihi vesikalar, bu durumu teyit eden önemli bilgiler içermektedir (Kafesoğlu, 2013: 239-240). Bu husus, Orhun abidelerinde açıkça ortaya konmuştur. Bu kayıtlar vesilesiyle eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramının "*Kut*" sözcüğü ile izah edildiği görülmektedir. Nitekim "*Kut*" sözcüğü devlet, ikbal, saadet, baht ve talih anlamlarında kullanılmıştır (Ergin, 2009: 104).[1] Eski Türk devlet felsefesinde hükümdarlık, Oğuz Han'ın soyuna aitti. Türk hanedanları, bu sebeple kendilerini bu soya dayandırırdı. Ahali de bu duruma rıza gösterirdi. İslam öncesi devirlerde "*Kut*" bu soydan gelen kişilerde tecelli etmişti. İslami devirlerde de aynı anlayış devam etmişti.[2] Ancak Türk tarihinde bu geleneğe uymayan hanedanlar da olmuştur. Nitekim Timur, Oğuz soyundan geldiği iddiasında bulunmadığı gibi han veya sultan unvanı kullanmamış, emir unvanı kullanmakla yetinmişti (Niyazi: 2017, 52).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin netliğe kavuşması için özetle şunu söyleyebiliriz: Türk Kozmolojisi, Tanrı-hükümdar ortaklığında yönetilecek alanın (evren) sınırlarını belirleyen bir düşünce biçimidir. Evrenin sınırları içinde Tanrı'nın göğü, kağanın ise yer/suyu yönetme anlayışıdır. Kut, ise evrenin yönetiminde Tanrıya ortak olan kağanın onun iktidarından pay almasını ve kendi iktidarını kurmasını meşrulaştıran mistik bir inançtır. Buradan da anlaşıldığı

[1] Asya Hun İmparatoru, "Gök-Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kut'u Tanhu" unvanına sahipti. Hsia Hun devleti tanhusu He-lien Po Po, "Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı." ifadesine yer vermektedir. Bknz. (Donuk, 1979-1980, s. 49). Avrupalıların Attila'yı Tanrının kılıcı olarak betimlemeleri, bu duruma benzerlik göstermektedir. Bknz. (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 35). Göktürk kağanlarının Orhun abidelerinde "Tanrı gibi gökte olmuş Türk bilge Kaganı", "Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî" "Tanrı buyurduğu için, Kut'um olduğu için Kağan oldum" ifadelerine yer verdikleri görülmektedir. Bknz. (Ergin, 2009, s. 3, 17-19, 59).

[2] Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kut ve kutluluk kavramlarının İslam inancındaki yerini belirlemiş ve bu hususa netlik kazandırmışlardı. Nitekim XI. asırda eski Türk dili araştırmacısı ve Dîvânü lugâti't-Türk'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud, bir şiirinde "uluğ Tengri ağırladı, aran kut-kıv türi togdı". Yani, "ulu Tanrı ona kerem kıldı ve ağırladı, bunun için onun devlet ve ikbâli yükselip doğdu". Kut, özü itibariyle Türklerin İslam'ı kabul etmeleri sonrasında hükümdarlık anlayışı içerisinde varlığını devam ettirmişti. Bknz. (Ögel, 2016, s. 181). XI asrın Türk mütefekkirlerinde Yusuf Has Hacib kut hakkında şu ifadelere yer vermektedir: "Fazilet ve kısmet kut tan doğar. Büyüklüğe ve beyliğe yol ondan geçer… Her şey ve her imkân, yüzü güzel, huyu mülayim'olan kut'un eli altındadır. Bütün istekler onun vasıtasıyla gerçekleştirilir." Daima genç ve dinç olan "\kut'a karşı durmak, onu vurmak, ezmek imkânsızdır, ona kafa tutulmaz" Bknz. (Kafesoğlu, 1970, s. 21).

üzere Türklerin hükümranlık anlayışında kozmoloji ve kut iç içe ve hatta birbirinin tamamlayıcısı unsurlardır. Bâbür tarafından 1526 yılında Hindistan'da kurulan Bâbürlü Devleti'nde (1526-1858) hem kozmolojik anlayışın hem de kut inancının varlığına şahit olmaktayız. Bâbür'den sonra tahta oturan Hümâyun devrinde kozmolojik anlayışın dikkat çekici bir biçimde öne çıktığı görülmektedir. Bilhassa bazı kozmolojik unsurların devlet yönetiminde hem sembolik hem de bazı katı kurallar şeklinde uygulanmasını, Türk tarihinde eşine az rastlanır bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Biz bu çalışmamızda Hümâyun'un devlet yönetimine geliştirmiş olduğu kozmolojik anlayış ve anlayışın nitelikleri üzerinde duracağız.

1.Hümâyun'un Hükümranlık Anlayışı: Tarihi Mirasın Devamı mı, Reddi mi?

Yukarıda verdiğimiz bilgiler yoluyla Bâbür'e kadar kozmolojik anlayış ve kut inancı hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir. Burada ise üzerinde durduğumuz bu hususları Bâbür'ün, nasıl algıladığı ve özellikle de onun yerine Bâbürlü tahtına oturan oğlu Hümâyun'un miras olarak neyi devam ettirdiği veya devam ettirmediği üzerinde duracağız. Bir anlayış olarak kozmoloji, mistik bir inanç olarak ise kut, İslam'ı kabul eden Türkler arasında da varlığını devam ettirmişti. Yeniçağ imparatorlukları arasında yerini alan Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Bâbür, eseri *Bâbürnâme*'de iktidar mücadelesinde başarılı olmanın yolunun Tanrı'nın iradesinden bağımsız olmadığı mesajını etrafındakilere şu cümlelerle ifade etmektedir: "*Tanrı ne isterse, olur ve ne istemezse, olmaz; hiçbir kudret ve kuvvet mevcut değildir ve bunların hepsi büyük ve yüce Tanrının elindedir.*" (Babur, C. II, 1970: 313.) O, başarılı olduğunda da Tanrıyı anmayı ihmal etmiyor, "*Tanrının fazl ve Keremi*" sayesinde fetihler yaptığını söylüyordu (Babur, C. II, 1970, 197).

Bâbür, 1526 yılında gerçekleşen Panipet Savaşı'nda İbrahim Ludi kumandasındaki Afgan Ludi ordusunu yenerek kuzey Hindistan'da hakimiyet tesis etmişti. Bu savaştan sonra elde etmiş olduğu zafer hakkında şu cümleler sarf etmişti: "*Sultan İbrahim gibi, çok askerli ve geniş memleketli bir padişah ile karşılaştık. Bu tevekkülümüz nispetinde yüce Tanrı eziyet ve zahmetimizi boşa çıkartmayıp, böyle güçlü bir düşmanı mağlup ederek, Hindistan gibi, geniş bir memleketi fethettirdi. Bu devleti, kendi güç ve kuvvetimizden değil, sırf Tanrının lütuf ve şefkatinden ve bu saadeti de kendi gayret ve himmetimizden değil, Tanrının aynı kerem ve inayetinden diye biliyoruz.*" (Babur, C. III, 1970: 440). Bâbür, sarf ettiği bu cümleler ile Hindistan'da elde etmiş olduğu bu zaferin Tanrı'nın rızasıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Onun bu sözlerinin, çok net bir biçimde yukarıda açıkladığımız kut kavramıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. *Bâbürnâme*'de doğrudan kozmolojik anlayışın varlığına şahit olamıyoruz. Ancak yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi kut inancı, kozmik düzenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla açık bir biçimde kendisini göstermese de Bâbür'ün bir kozmolojik tasavvurunun olmadığı düşünülemez.

Bâbür'ün 1529 tarihinde vefat etmesi üzerine oğlu Hümâyun tahta oturmuştu (Gülbeden, 1987: 1389). Handmir, eseri *Kanûn-i Hümâyun*'da Hümâyun'un tahta oturması hadisesini ilahi güçlere dayandırmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre "*Bâbür'ün saltanat tahtından ebedi cennete göç etmesi üzerine, mutlak hükümdar olan Allah-u Teâlâ'nın ihsan meleği (Cebrâil), bu hak sahibi padişahın kulağına neşe verici bir sesle* "*Ben seni yeryüzünde halife kıldım*""[3] diye seslendi. İnsan ve kâinatın yaratıcısının şefkatli eli (Allah), Âl-i İmrân Suresi'nin 26. ayetinde geçen "*Sen mülkünden dilediğine verirsin*" sözü üzere mübarek elbiseyi, Hümâyun'un bedenine giydirdi (Khwandamir, 1940: 21). Handmir'in verdiği bu bilgiler, Türklerin siyasi iktidar anlayışları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Türk kozmolojisi Tanrı-hükümdar ortaklığında yönetilecek alanın (evren) sınırlarını tayin etmekteydi. Bu anlayışa göre Tanrı göğü, kağan/hükümdar ise yer/suyu yönetirdi. Burada da görüldüğü üzere Allah, yeryüzünü yönetme hakkını Hümâyun'a

[3] Sâd Suresi, 26. Ayet: إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ

vermişti. Ancak Handmir'e göre Allah'ın ihsan meleği, yani Cebrâil vasıtasıyla bu haberi Hümâyun'un kulağına bildirmiş olması ve onu yeryüzünün halifesi tayin etmesi oldukça dikkat çekici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Cebrâil, Hristiyanlık ve Yahudilikte büyük meleklerden biridir. Kitab-ı Mukaddes'te de ismi geçen üç büyük melekten biridir. Bununla birlikte Allah, Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e ilahi emirleri bildirmişti. Diğer bir ifadeyle Cebrâil, İslam dininin vahiy meleğidir (Yavuz-Ünal, 1993: 202). *Kanûn-ı Hümâyun*'da Cebrâil'in Hümâyun'a yeryüzünün halifesi olduğu haberini vermiş olması hadisesi ile Kuran'da bu melek vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vahiy iletilmesi arasında üstü kapalı bir bağ kurulduğu anlaşılmaktadır. Eserde Hümâyun her ne kadar halife ilan edilmiş olsa da bu makama doğrudan Allah tarafından ve Cebrâil'in aracılığı ile tayin edilmiş olması, onu kozmik anlayış içerisinde peygamberlik makamı seviyesine çıkaran bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte mutlak hükümdar şeklinde zikredilen Allah'ın, Âl-i İmrân Sûresi 26. ayetine atfen Hümâyun'a iktidar kıyafetini giydirdiği, başka bir ifadeyle iktidarından pay verdiği dile getirilmektedir. Handmir'in dile getirdiği bu husus, Türk devlet felsefesinde iktidarın meşruiyet kaynağı olan kut inancının Bâbür'den sonra tahta çıkan Hümâyun döneminde de varlığını devam ettirdiğini işaret etmektedir.

Diğer husus ise iktidarın meşruiyet kaynağı açısından soy meselesiydi. Babür, baba tarafından Türkistan'ın fatihi Timur'a, anne tarafından ise Çağatay Türkleri vasıtasıyla Cengiz Han'a kadar uzanan bir soy mirası bırakmıştı (Richards, 2021: 29). Bâbür, Timurlu soyunu, bazen de Timurlu soyuyla aynı anlamda kullandığı Türklüğü, en başından itibaren girişmiş olduğu iktidar mücadelesinde meşruiyet kaynağı olarak kullanmıştı. Bâbür, Timurlu Hanedan mirasına (Türk'e ait mirasa) sahip çıkmak suretiyle önemli başarılar elde etmişti. Hatta 1526 senesinde kuzey Hindistan'da Bâbürlü Devleti'ni kurarken de bu mirasın sahibi olduğunu iddia ederek olumlu sonuçlar elde etmişti (Oruç, 2023: 547). Bâbür'den sonra tahta oturan Hümâyun, Timurlu soyunu miras olarak alsa da iktidarının gücü açısından bilerek veya bilmeyerek öne çıkarmamış, meşruiyetini güçlendirmek için hanedan kültünden yeterince istifade etmemişti. Astrolojiye olan merakından da yararlanarak kozmolojik bir hükümranlık anlayışı ortaya koymuştu. Bu anlayış, onun Türkistanlı komutanlar, Müslüman ve gayrimüslim Hint memurlar ile Hindistanlı ahali üzerinde otoritesini ispat etmek için yeterli olmamıştı. Önde gelen bazı Türkistanlı devlet adamları, devlet yönetiminde kendilerinin de hakkı olduğunu ileri sürmüş, Hümâyun'un otoriteyi elinde tutmasına karşı çıkmışlardı. Hümâyun, iktidarı süresince birçok ayaklanmayla meşgul olmak zorunda kalmıştı (Fisher, 2000: 100).

2.Hümâyun'un Kozmolojik Hükümranlık Anlayışının Ana Hatları

2.1.Mekân Tasavvuru

Geniş bir coğrafyaya yayılmış devleti idare etmek, Hümâyun'un çok fazla bilmediği bazı uygulanabilir yöntemler gerektirmekteydi. Hümâyun ise kendisini bin yılın hükümdarı olduğu yönünde mistik iddialar sergileyen, kozmik nizam içinde temsili bir yere oturtmaya çalışmıştı. Kutsal varlığını merkez kabul ettiği sarayını, küçük bir evren şeklinde tasarlamıştı. Yüzünü, sarayda bulunanlar ilahi nurundan etkilenmesin diye bir örtü ile kapatmıştı. Bu örtüyü, yüzünün ihtişamını göstermek maksadıyla ender de olsa törensel bir biçimde kaldırıyordu (Fisher, 2000: 99). Hümâyun, Agra'da büyük bir saray yaptırmıştı. Bu muhteşem binada, birbirine bağlı üç ev inşa edilmişti. İlk ev daha büyük ve sekizgendir. Ortasında aynı şekilde bir havuz bulunur. Havuzun ortasında, binanın diğer bölümlerine girilmesini sağlayan bir tünel kazılmıştır. Tünel etrafında havuzun kenarına kadar yükselen sekizgen bir kubbe inşa edilmiştir. Kubbenin altına yontulmuş bir taş levha yerleştirilmiştir. Kubbenin delikleri alçı ve harç ile sağlamlaştırılmıştır. Bu sağlamlık sayesinde havuz suyla dolduğunda su tünele sızmamaktaydı. Ortadaki ev de sekizgendir. Revaklar ve manzaralar

üzerine inşa edilmiştir. Bu evin ortasında da bir havuz bulunur. Evin dört köşesinde ise birer koridor bulunurdu. Büyük eve ve üçüncü eve (bu ev binanın giriş holü gibi işlev görür) bitişik olan iki koridorun kapıları, biri açıldığında diğerinin kapanacağı şekilde tasarlanmış ve yerleştirilmiştir. Bu üç evin etrafında diğer geniş ve yüksek evler, üst ve alt katlar planlanmış, büyük bir zarafet ve titizlikle inşa edilmiştir (Khwandamir, 1940: 79-80).

Handmir, daha sonra bu sarayla ilgili abartılı şu ifadelere yer vermektedir: "*Üçüncü evin altında, gökyüzünü kıskandıran ve ay ve güneşin ikametgahını gölgede bırakan görkemli bir salon inşa edilmiştir. Öyle ki, İskender şanlı Padişah o neşeli mekâna teşrif edip tahtına oturduğunda, güneş bile gökyüzünün koltuğu olmadan onun ayağına öpmek şerefine ulaşamaz. Ve nağmeci Venüs, saray müzisyenlerinin eşliğinden mahrum kalarak sesini onlara duyuramaz.*" (Khwandamir, 1940: 80). Handmir'in zikrettiği evrenle ilgili bu ifadeler, söz konusu sarayın inşasında kozmolojik unsurlara başvurulduğunu işaret etmektedir.

Hümâyun'un iktidarında hayata geçirdiği icatlardan biri de dört büyük gemiyi Cun Nehri'nin ortasında birbirine bağlayarak oluşturulan "Sekizgen Havuz"'dur. Usta marangozlar tarafından inşa edilen bu gemiler, her biri iki katlı ve son derece güzel dört kubbeye sahipti. Gemiler, kubbeleri birbirine hizalanacak şekilde birbirine bağlanmış ve her iki geminin arasında da ek bir kubbe inşa edilmişti. Bu sayede gemilerin ortasında sekizgen bir havuz oluşmuştu (Allâmî, C. I, 1877: 360). Hümâyun'un inşa ettirmiş olduğu söz konusu saray ve havuzda sekizgen yapıların sıklığı oldukça dikkat çekmektedir. Kanaatimizce Hint kozmolojisi, bu yapının mimarisinde esin kaynağı olmuştu Nitekim Hint kozmolojisinde kâinatın ekseni sekiz köşeli bir sütuna benzetilmektedir (Esin, 2021: 41).

Hümâyun'un önemli icatlarından biri de on iki burca bölünmüş otağdır. Her burç, gökyüzündeki takımyıldızlarına benzeyen pencerelere sahipti. Ekber Şah devrinin saray tarihçilerinden Ebü'l Fazl el-Allâmî'ye göre hükümdarın kudretinin ışığı bu pencerelerin boşluklarından yayılıyordu. Otağı saran bir başka otağ ise tıpkı sabit yıldızların küresini saran felek-i eflak (felek-i atlas, felek-i azam) gibiydi. Ayrıca bu otağın tüm duvarları da felek-i-eflak gibi penceresizdi (Allâmî, C. I, 1877: 361). Ebü'l Fazl'ın burada kullandığı "felek" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim felek, Ortaçağ İslam kozmolojisinde yıldızları taşıyan, hareketini sağlayan ve aynı zamanda gezegenlerin yörüngesini oluşturan şeffaf gök kubbedir (Kutluer, 1995: 303).

Batlamyus sisteminden çıkarılan bir düşünceye göre kâinatın merkezinde bulunan dünya, soğan zarı gibi iç içe geçmiş dokuz felek tarafından çevrelenmiştir. Dünya göğünden başlamak suretiyle bu gezegenlerden yedi tanesi, yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zühal (Satürn) gezegenleri yer almaktadır. Sekizinci felek, sabit yıldızlar ve burçların feleğidir. Dokuzuncu felek ise cisimden arınmış ve bütün felekleri çevreleyen en büyük ve en yüksek felek olan felek-i atlas, felek-i azam ve felek-i eflak isimleriyle anılır (Pala, 2002: 159). Ebü'l Fazl'ın verdiği bilgiler, Hümâyun'un kozmolojik hükümranlık anlayışının sınırlarını çizmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında dokuzuncu felek olan felek-i eflak veya diğer adıyla felek-i atlasa benzetilen otağ, kâinatın en üst katmanı, bu yapının sahibi olan Hümâyun ise kâinatın efendisi veya hakimi olarak görülmektedir.

Hümâyun, Handmir'in aktardığı bilgilerden anlaşıldığı üzere, doğum gününde on iki burcun otağının önüne yerleştirilen altın tahtta oturmuştu. Orada bulunan emirler, vezirler, bazı devlet adamları ve önemli bazı kişiler, gelenek ve görenek üzere hükümdarın doğum gününü tebrik etmek için onun huzuruna çıkmışlardı. Onlar, hilafetin güneşi olarak kabul edilen hükümdarın bağımsızlığının ikbal ve bereketi için dua etmişlerdi (Khwandamir, 1940: 104). Mistik güçlere başvuran Hümâyun'un tarzı, yoga vasıtasıyla gizemli güçleri yorumlama ve yönlendirmede tecrübe kazanmış, kendisini yakın hissettiği Şettâriye tarikatının aşkın öğretilerinin yansımalarıydı. Hümâyun, rejiminin temelini oluşturacak bir

imparatorluk kültünü oluşturmak için bunun gibi çeşitli özgün ayinden yararlanmıştı (Fisher, 2000: 99-100).

Hümâyun'un icatlarından biri de "Neşe Halısı" idi. Bu halı, gök cisimlerinin ve elementlerin kürelerini temsil eden dairelerden oluşuyordu. İlk daire (felek-i atlasa ait) beyaz renkti. İkinci daire (gök yüzüne ait) gök mavisi, üçüncü daire (Satürn'e ait) siyah, dördüncü daire (Jüpiter'e ait) lacivert, beşinci daire (Mars'a ait) lal rengi, altıncı daire (Güneş'e ait) altın rengi, yedinci daire (Venüs'e ait) açık yeşil, sekizinci daire (Merkür'e ait) zambak renginde idi. Zambak renginin seçilme sebebi, Merkür'ün mizacının karışık olması ve gök mavisi ile gül renginin karıştırılmasının grimsi rengini vermesiydi. Dokuzuncu daire (Ay'a ait) yine beyaz renkteydi. Ay'ın dairesinden sonra sırasıyla ateş ve hava küreleri, ardından toprak ve su küreleri yer alıyordu. Halı, yedi iklime bölünmüş meskûn bölgeyi de temsil ediyordu. Hümâyun, altın daireyi tercih ediyor ve tahtını oraya kuruyordu. Kişiler ilişkilendirildikleri gezegenin dairesine oturmaya davet edilirdi. Örneğin, Hint emirleri Satürn dairesine, seyitler ve alimler Jüpiter dairesine otururdu. Oyun dairesinde ise her köşede farklı bir figürün resmedildiği bir zar atılırdı. Herkes attığı zardaki figüre göre o dairede gözükürdü. Eğer zarda ayakta duran kişi figürü gelirse kişi ayakta durur, oturan kişi figürü gelirse oturur, yaslanmış kişi figürü gelirse yaslanırdı. Bu durum, neşeli bir ortam oluştururdu (Allâmî, C. I, 1877: 361).

2.2.Teşkilat Şemaları

Handmir eserinde Hümâyun'un fal ile ilgilendiğini, diğer bir ifadeyle astrolojiye merak duyduğunu ifade etmektedir. İlk önce Hümâyun ve onun gibi hakikat yolundan ayrılmayanların Hz. Muhammed'in ahlakına sahip olduğunu ve onun izini takip ettiğini dile getirmektedir. Daha sonra ise peygamberin insanların isimleriyle fal tuttuğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in uğursuzluğu ayıplayıp falcılığı övdüğünü zikretmektedir. Akabinde ise Allah'ın gölgesi olarak betimlediği Hümâyun'un Hz. Muhammed'in sünnetine uyduğunu, onun yolunu takip ederek insanların ismiyle fal tuttuğunu ve kötülüklerden korunduğunu aktarmaktadır (Khwandamir, 1940: 31). Handmir, eseri *Kanûn-i Hümâyun*'da zaman zaman Kuran ayetlerine referansta bulunmasına rağmen fal ile ilgili böyle bir yol izlememiştir. Nitekim Kuran ayetlerine bakıldığında falın yasaklandığı açık bir şekilde görülecektir (Ayday, 2022: 582). Handmir'in de bu sebeple kutsal kitaba referansta bulunmayı tercih etmediği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Handmir, Hz. Muhammed'in fal tuttuğunu öne sürerek, Hümâyun'un İslam dinince yasaklanmış olan meraklarına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Handmir eseri *Kanûn-i Hümâyun*'da Hümâyun'un gençlik yıllarında hükümdar olacağına dair yaşanan gelişme hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu hususta Ebü'l Fazl Allâmî de *Ekbernâme* adlı eserinde benzer bilgiler aktarmaktadırr. Bu kaynaklara göre Hümâyun, atına binerek Kabil'den Kandahar'a doğru gezintiye çıkmıştı. Yolda fal tutmak istemiş ve hocası Mevlâna Mesihüddin Ruhullah'a şöyle demişti: "*Bu yolda karşımıza çıkacak ilk üç kişinin ismiyle fal tutayım ve devletin temellerini onun üzerine kurayım.*" Hocası, bir kişinin ismini sormasının yeterli olacağını söylemişti. Ancak Hümâyun, "*Bana gaipten öyle ilhan oluyor.*" cevabını vermişti. Kısa bir süre sonra, yaşlı bir adam gözükmüştü. Ona, "*Adın ne?*" diye sormuşlardı. Adam, "*Murad Hace*" diye cevap vermişti. Bir süre sonra, başka bir adam ortaya çıkmıştı. Üzerinde odun yüklü bir eşeğe binmiş olan adama "*Adın ne?*" diye sormuşlardı. Adam, "*Devlet Hace*" diye cevap vermişti. Hümâyun daha sonra "*Eğer başka bir kişi gelirse ve ismi Saadet Hace çıkarsa nadir, uğurlu tesadüflerden olacaktır ve murad yıldızı falın doğruluğunu kanıtlayıp doğacaktır.*" sözlerini dile getirmişti. Bu sırada bir çocuk, birkaç tane inek otlatıyordu. Ona da "*Adın ne?*" diye sormuşlardı. Çocuk, "*Saadet Hace*" diye cevap vermişti. Yaşanan bu gelişmeden sonra herkes, Hümâyun'un Allah'ın

yardımıyla kısa sürede devlet (iktidar) ve saadete ereceği fikrine sahip olmuştu (Khwandamir, 1940: 32-34; Allâmî, C. I, 1877: 357; Çelik-Demir, 2021: 411).

Hümâyun, Agra'daki ikameti sırasında, okuyucuyu hayrete düşüren bu fantastik saray töreni düzenlemesini planlamış ve uygulamış olmalıdır. Gençliğinde aldığı kehanetin hala güçlü bir şekilde etkisinde olan Hümâyun, tüm saray çevresini, bu vesileyle karşılaştığı üç köylünün isimlerine dayanan üçlü bir bölünmeye göre düzenlemiştir. Kardeşlerini, akrabalarını, emirlerini, vezirlerini ve tüm askerlerini "ehl-i devlet" diye adlandırmıştı. Nitekim bu grupların yardımı olmadan devlet ve saadet basamaklarına yükselmenin mümkün olmadığını düşünmekteydi. Önde gelen isimleri, saygın şeyhleri, saygıdeğer soyluları, ünlü bilginleri, İslam hukukçularını, âlimleri, şairleri, velileri, asilleri ve ehil insanları "ehl-i saadet" olarak adlandırmıştı. Bu grupların saygıyla karşılanmasını ve onlarla sohbet edilmesini ise ebedi saadete kavuşmanın ve ebedi devlet derecelerine yükselmenin sebebi olarak görmüştü. Şairler, şarkıcılar, müzisyenler, mimarlar, ressamlar, güzellik ve zarafet sahipleri ve içkiye düşkün gençleri ise "ehl-i murad" olarak adlandırmıştı. Çünkü çoğu insan güzel yüzlü gençlerle ve tatlı konuşan gül yüzlülerle tanışmak isterdi. Ayrıca şarkı dinlemek, çeng, kanun ve ud sesinden zevk almak arzu edilirdi. Hümâyun, bu sınıfların her birine, kendi sorumluluğundaki işleri denetleyecek bir lider tayin etmişti (Khwandamir, 1940: 34-35; Prasad, 1955: 52).

Hümâyun, bazı teşkilat şemaları oluşturmuştu. Bu şemaların birinde saray ve idari yapısını "ok düzeni" şeklinde ifade ettiği altın ayarına göre, ehl-i devlet, ehl-i saadet ve ehl-i murad mensuplarını on iki okla derecelendirmişti. Her birinin kıymetini ve mevkiini, ona uygun bir dereceyle belirlemişti. On ikinci ok, kırmızı (saf) altının en yüksek ayarına uygun olarak, Hümâyun'u temsil etmekteydi. Bu dereceye yükselmek kimse için mümkün değildi. On birinci ok, hükümdarın yakın akrabalarına, kardeşlerine ve kendisine hizmet eden bir grup soyluya ayrılmıştı. Onuncu ok büyük şeyhlere, seyitlere, alimlere ve saadet ehline aitti. Dokuzuncu ok, büyük saray mensuplarına, sekizinci ok görev sahibi yakınlara ve yakın içoğlanlara (yakın hizmetçiler), yedinci ok diğer içoğlanlarına (diğer hizmetçiler) verilmişti. Altıncı ok, aşiret reislerine ve yüzbaşılara aitti. Beşinci ok genç beylere, dördüncü ok hazine sorumlularına, üçüncü ok saraydaki görevli gençlere, ikinci ok çıraklara ve öğrencilere uygun görülmüştü. İlk ok ise kâhyalara, seyislere ve benzeri görevde bulunan kişilere verilmişti. Belirlenen okların her birinin üç rütbesi vardır. Bunlar yüksek, orta ve düşük rütbelerdir (Khwandamir, 1940: 43-44; Allâmî, C. I, 1877: 359).

Hümâyun, başka bir şemada devlet işlerini dört ana unsur olan ateş, hava, su ve toprağa karşılık gelen bir sınıflandırma altında bölmüştü. Her bir bölümün işlerini istikrara kavuşturmak için birer vezir tayin etmişti (Allâmî, C. I, 1877: 359). Topçuluk, silah ve savaş araç gereçlerinin düzenlenmesi, mızrak ve kılıç gibi saldırı ve savunma araçlarının yapımı gibi işlerin çoğunun ateşle ilgili olmasından dolayı bu bölüme "ateşi" adı verilmişti. Bu bölümün vezirliğine tecrübesi ve uzmanlığı nedeniyle Hacı Ömer Bey tayin edilmişti. Mutfaklar, özel ahır ile katır ve eşek gibi hayvanların ihtiyaçlarının karşılanması gibi işlerin tamamına "havai" adı verilmişti. Bu bölümün idaresini Hacı Lütfullah Bey'e verilmiştir. Şerbethane, sucu, hane/meyhane, nehirlerin akışı ve denizler ile ilgili işler "abi" (su ile ilgili) olarak adlandırılmıştı. Bu bölümün vezirliğine Hacı Hasan Bey tayin edilmişti. Tarım, inşaat, vergilerin toplanması ve bazı binalarla ilgili işler "hâki" (toprakla ilgili) olarak adlandırılmıştı. Bu bölümün vezirliğine Hacı Cemaleddin Mirza Bey tayin edilmişti (Khwandamir, 1940: 49; Prasad: 1955, 53). Hümâyun, görüldüğü üzere saray teşkilatını Arapçada "anâsır-ı erbaa", Farsçada ise "çar unsur" (dört unsur) olarak bilinen ateş, hava, su ve toprak ögelerinden istifade etmiştir. İlkçağ Yunan, Ortaçağ İslam ve Hristiyan felsefesine göre bu dört madde varlığın temel ilkesi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle evren bu dört maddeden meydana gelmiştir (Karlıağa, 1991: 149-151). Hümâyun'un saray teşkilatının iş bölümlerini bu dört

unsurla ilişkilendirmesi ve söz konusu unsurların isimleriyle sembolize etmesi, onun hükümranlık anlayışının kozmolojik yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.Rakamlar

Handmir, eserinde Hümâyun'un makamların ve saray hizmetkarlarının derecelerini belirleme hususunda seçtiği sayıların ilahi ilham ve Allah'ın lütfuyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Müellife göre Hümâyun, hizmetkarlarının dünya işlerini tanzim ederdi. Nitekim yaratılıştan bugüne kadar, birçok dini ve dünya işlerinin merkezi on iki (12) rakamına dayanmıştır. Handmir, eserinde Hümâyun'un on iki rakamının neden tercih ettiğini ve bunun dini gerekçelerini izah etmektedir. Müellife göre ilk olarak on iki burç, sekizinci gökte (felekte) bulunmaktadır. Güneş, ay ve diğer gezegenlerin ile yedi gezegenin yörüngesi bu burçlardadır. Aylar ve yılların hesapları bu yolla açığa kavuşur. Geçen zaman içerisinde bu durumun doğruluğu kanıtlanmıştır. İkincisi, dünyanın bazı işlerinin düzeni zamana ihtiyaç duyar. Zaman ise gecelerin ve günlerin saatlerinden ibarettir. İlkbahar ve sonbahar mevsimlerinin başında gece ve gündüz eşit durumuna geldiğinde her biri on iki saatle sınırlandırılmıştır. Tevbe suresinin "*Doğrusu, ayların sayısı Allah yanında on iki aydır"*[4] hükmüne göre, ayların sayısı da on ikiden fazla değildir (Khwandamir, 1940: 44-45).

Üçüncüsü, Yakup aleyhisselam'ın soyundan gelenlerin kabilelerin sayısı, Kuran-ı Kerim'in "*Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve bu yolda âdil davranan bir topluluk da vardı ve onları nesillere göre on iki topluluğa ayırdık.*[5] *"* hükmüne göre on iki olmuştur. Ayrıca yine Kuran'daki "*Ant olsun ki Allah İsrâiloğullarından söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik"*[6] hükmünden hareketle müfessirler ve araştırmacılar Musa'nın kavmindeki temsilcileri on iki kişi ile sınırlandırmışlardır. Dördüncüsü, hayırların en hayırlısı olan Hz. Muhammed (s.a.v.), kıyamet gününe kadar, Akabe gecesinde on iki kişiyi Ensardan temsilci olarak tayin etmişti. Bununla birlikte masum imamların (Şii imamlar) sayısı on ikidir. Beşincisi, şehadet kelimesinin harflerinin yazılı şekli, imanın esası olan on ikiye özgüdür. Ve bu iddianın doğruluğu, o iki güzel kelimenin harflerini sayan herkes tarafından kesin olarak kanıtlanır (Khwandamir, 1940: 45-47). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Hümâyun'un dini ve dünyevi işlerinde on iki rakamını tercih etmesinde astrolojiye dair bilgilerinin yanı sıra dini ve ilahi unsurlar oldukça etkili olmuştur.

Hümâyun bir de "Taç-ı İzzet" adında Bedahşan'da bir taç tasarlamıştı. O, bu tacı Agra'da babası Bâbür'e sunmuştu. Bâbür, bu tacı çok beğenmişti (Allâmî, C. I, 1877: 361). Hümâyun'un önemli icatlarından olan bu taç, Frenk kadifesi, altın dokulu atlas, yedi renkli tace (bir tür kumaş), örmek (yünden yapılmış kumaş), kemha (değerli kumaş) ve kâbe yünü gibi değerli kumaşlardan yapılmıştır. Taç, iki yanında 7 (٧) sayısını işaret eden yarıklar içerir. Bu yarıklar, tacı 77 (٧٧) şekline bağlar ve bu da 77 sayısını temsil eder. Bu sayılar (7, 7), 77'ye karşılık geldiği ve yine ebcet hesabına göre izz (değer) anlamı taşıdığı için, taç "Taç-ı İzzet" olarak adlandırılmıştır. Handmir, ne kadar söz söylenirse söylensin bu tacın kıymetini anlatmaya yetmeyeceğini ifade etmektedir. Taç-ı İzzet, hükümdar için dikildiğinde aynı renklerden oluşan kumaşlardan hazırlanmıştı. Diğer insanlar için dikildiğinde ise farklı malzemelerden yapılmıştı. Ayrıca her iki yandaki yarıklar farklı renklerdeydi. Handmir, bu bilgilerden sonra Hümâyun için kara ve denizin hükümdarı ifadelerine yer vermektedir. Kanaatimizce söz konusu tacın iki yanında bulunan yarıkların farklı renkte olması, Hümâyun'un kendisini kara ve denizlerin hakimi kabul etmesiyle ilişkilendirilmişti. Handmir, ayrıca Hümâyun'un yakınlarına bu özel taçtan ihsan ettiğini dile getirmektedir. Ona göre Taç-ı İzzet'i giymek, güç ve otoritenin bir göstergesiydi. Taç-ı İzzet'i giyen insanlar, aşağılanmadan kurtulmuş ve en yüksek mertebeye ulaşmışlardı (Khwandamir, 1940: 70-71).

[4] Tevbe Sûresi, 36. Ayet: إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا

[5] A'râf Suresi, 159. Ayet: Ayet: وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطا

[6] Mâide Suresi, 12. Ayet: وَلَقَدْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً

Diğer icatlarından biri, "Üç Altın Ok"'tur. Bu oklar saadet, devlet ve murad okları adında olup yukarıda da zikrettiğimiz bu isimlerle kurulmuş olan saray teşkilatının üç grubunu temsil etmektedir. Bu üç okun her biri, devletin sağlam temellerini oluşturan ve özellikleri itibariyle diğerlerinden farklı olan bir kuruma aittir. Bu kurumun başındaki kişi, üzerine düşen işleri layıkıyla yerine getirmesi durumunda Allah'ın rızasını ve hükümdarın desteğini kazanırdı. Bu sayede makamında kalmaya devam ederdi (Allâmî, C. I, 1877: 358). Ancak, kişi eğer makamının verdiği güç ve kendini beğenmişlikle hareket eder veya devletin işleriyle meşgul olmayıp, mal biriktirmeye odaklanırsa "Altın Ok" hedefine ulaşmaz hale gelirdi. Bu durumda görevden alınır ve hak ettiği cezaya çarptırılırdı. Eğer hükümdar, bu üç görevden birine gelen kişinin görevini bir gün veya bir haftadan fazla sürdürmesini istemiyorsa, bu kişi talihinin yardımıyla, iyi ve gayretli bir şekilde çalışarak, görevine devam edebilirdi. Hükümdar da onu istediği gibi terfi ettirirdi. Ancak, bu kişi, iktidarın nimetlerinin farkında vardıktan sonra, saadet, devlet veya murad sahibi kişilere karşı, küstahlık eder ve inatlaşıp kendisini beğenmişlik ederse, göreve geldiği ilk gün bile azledilebilirdi (Khwandamir, 1940: 39-40).

Padişahın önemli icatlarından biri de "Adalet Davulu" idi. Bir kavgayla haksızlığa uğrayan kişi bu davula bir kere vurarak yardım çağrısında bulunurdu. İki kere vurmak, maaş alamamayı ifade ederdi. Üç kere vurmak, malının gasp edilmesini veya çalınmasını, dört kere vurmak ise cinayet davasını temsil ediyordu. Ebü'l Fazl'a göre Hümâyun'un yaratıcı zekasının ürünü olan bu ve benzeri birçok icat, onun bilgeliğini ve adaletini göstermekteydi. Ona göre bu kadar bilgi bile, padişahın değerini ve önemini anlamak için yeterliydi (Allâmî, C. I, 1877: 361-362). Adalet Davulu'nun farklı sebeplerle bir, iki, üç ve dört defa vurulduğu görülmektedir. Ancak kozmolojik nümerolojik sistemde bu rakamlarla bahse konu işlevleri arasında net bir ilişki tespit edilememiştir.

2.4.Günlerin Sırrı

Hümâyun, haftanın günlerini de benzer şekilde mistik anlamlarına göre sınıflandırmış ve ehl-i devlet, ehl-i saadet ve ehl-i murad gruplarına tahsis etmişti. Cumartesi ve perşembe günlerini ehl-i saadete ayırmıştı. Bu günlerde bilim ve ibadet erbaplarıyla buluşur, onlarla sohbet ederdi. Bu iki günün ehl-i saadete ayrılmasının nedeni, cumartesinin Satürn'le ilişkilendirilmesidir. Çünkü Satürn, saygıdeğer şeyhler ve hanedanların eğitmeni kabul edilmişti. Perşembe günü, Jüpiter'e atfedilmişti. Jüpiter seyitlerin, alimlerin ve şeriat yolunu gösteren insanların yıldızıdır. Pazar ve salı günleri ehl-i devlete, dolayısıyla devlet ve dünya işlerinin yürütülmesine ayrılmıştı. Bazı özel insanlar ve halk, bu günlerde divanda (devlet işlerinin görüşülüp karara varıldığı yer) bulunan hükümdarla görüşme sağlardı. Handmir hükümdarın divanda bulunmak ve hüküm ve ferman yürütmek için bu iki günü belirlenmesinin sebebini şöyle izah etmektedir: "*Pazar günü güneşe aittir ve güneş, Rab'lerin Rabbi'nin iradesine göre hükümdarlara ve sultanlara atfedilmiştir. Salı günü Mars ile ilişkilendirilmiştir. Mars, cesareti yol edinen Türklerin/savaşçıların eğitmenidir. Ve bu mukaddemeden, aynı güneşin dördüncü gününde çok belli olduğu gibi açıkça anlaşılmaktadır ki, bu iki günde divanda tahtı hükümdarlığın varlığıyla yüceltmek ve emir ve fermanla hüküm vermek, diğer günlerden daha uygundur.*" (Khwandamir, 1940: 36-37).

Pazartesi ve çarşamba günler ehl-i murada, yani hükümdarın teveccühüne ve ihsanlarına nail olmak isteyenlere ayrılmıştır. Hümâyun, bu iki günde bazı ileri gelenler, seçkinler, murad ve ihsan sahiplerini meclise davet ederek onların arzularını yerine getirirdi. Bu iki günün özelliği şu ki pazartesi günü Ay'a ve çarşamba günü ise Merkür'e aittir. Her iki günün de saray içişleriyle özel bağı vardır. (Allâmî, C. I, 1877: 358). Bu nedenle, bu iki günde ay yüzlü gençlerle sohbet etmenin, bu günlerin saz ve söz ezgilerinin karışımıyla daha da süslenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte cuma günü, hükümdarın

kendi adıyla[7] anılan gün olduğuna için bu sayılan işlerin birleşim günüdür. Cuma günü kurulan devlet meclisinde zamanın ihtiyaçları toplantıda ele alınırdı. (Khwandamir, 1940: 38). Cuma günü ismine uygun olarak, zikredilen tüm mertebeleri kapsar ve bütün halk hükümdarın genel ihsanlarından nasiplenirdi. (Allâmî, C. I, 1877: 358).

Hümâyun, Satürn günü olduğu kabul edilen cumartesi günü siyah renkte kıyafet giyerdi. Handmir'e göre tecrübe ve bilgi sahibi kişilerin zihinlerinde, siyah giysi asalet ve heybetin sembolüydü. Bu nedenle, Hz. Muhammed, Mekke'nin fethi sırasında siyah bir sarık takmıştı. Bu şekilde, kafir ve sapkınlara karşı dengi olmayan bir güzellik sergilemişti. Abbasilerin hilafeti ellerinde bulundurdukları ilk dönemlerde de bu renkte kıyafet giymeyi tercih etmişlerdi. Bayrak, emir ve fermanlarda siyah renk tercih etmişlerdi. Hümâyun, pazar günü güneşe atfedilen sarı renkte kıyafet giyerdi. O, "*Sapsarı, lekesiz olacak, bakanlara sevinç, neşe verir bir renk*"[8] ayetinde zikredildiği gibi görenleri hayran bırakan tonda sarı bir kıyafet giyerdi. Pazartesi gününü Ay ile ilişkilendirmişti. Eğer Ay dolunay evresine ulaşmışsa beyaz giysi tercih etmiş, aksi takdirde yeşil giysi giymişti. Çünkü yüce Allah, "*Üstlerinde, incecik yeşil ipek elbiseler ve işlenmiş ipekten libaslar vardır*"[9] ayetinde cennetliklerin giysilerini yeşil renkle nitelendirmiştir. (Khwandamir, 1940: 73-74). Hümâyun, Mars ile özdeşleştirdiği salı günleri kırmızı kıyafetler giyinmiş ve "gazap ve intikam" tahtına oturmuştu. Ebü'l Fazl söz konusu günde suçluların uygun görüldüğü şekilde cezalandırıldığından bahsetmektedir. Suçluların bazıları fillerin ayaklarının altında ezdirilirmiştir. Bazılarının kafaları, bazılarının ise elleri ve ayakları kesilirmiş. (Abu-l-Fazl, C. I, 1907-39: 314-315).

Hümâyun, çarşamba gününü Merkür'le ilişkilendirmişti. Merkür'ün doğası gereği karışık renkli görünümünden dolayı bazen yöresel kıyafetler, bazen lacivert, bazen de alaca[10] kıyafetler giyinmişti. Jüpiter ile ilişkilendirdiği perşembe günü ise nohut rengi ve doğal renkte kıyafetler tercih etmişti. Söz konusu günde yukarıda da ifade ettiğimiz üzere önemli kişilerle sohbet etmiş ve lütufta bulunmuştu. Hümâyun, Venüs ile ilişkilendirdiği cuma günü ise yeşil veya beyaz giysi giymişti. Handmir'e göre bazı âlimler yeşil rengi büyük peygamberlerle ve Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti ile ilişkilendirmektedir. Ayrıca Hızır aleyhisselâm, oturduğu her yerde etrafı yeşerttiği için bu lakapla anılmıştır. Bir rivayete göre, Hızır bir gün beyaz bir kürkün üzerine oturmuş ve bereketiyle kürkü yeşile dönüştürmüştü. Bu sebeple insanlar, bu rengi ona atfederler ve yeşil giysiyi onun hırkası saymışlardı. (Khwandamir, 1940: 74-76).

Sonuç

Bâbür'den sonra tahta oturan Hümâyun, Türk kozmolojik anlayışı içerisinde kut inancı ve soya dayalı bir hükümranlık geleneğini miras almıştı. Ancak bu miras içerisinde kut inancını sahiplenmiş, soya dayalı bir hükümranlık geleneğini ise öne çıkarmamıştı. Bu bilgiler ışığında Hümâyun'un bu yaklaşımıyla klasik Türk hükümranlık geleneğinin sacayaklarından birini yok saydığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yerine yeni bir kozmolojik hükümranlık anlayışı inşa ettiği görülmüştür. Müslüman bir hükümdar olarak kut inancını sahiplenen Hümâyun, Allah tarafından görevlendirilmesi hususunu daha üst bir noktaya taşımıştı. Nitekim ulaştığımız bilgiler, hükümdarlık makamının Cebrâil tarafından onun kulağına okunduğu şeklindedir. Bu hadisenin esasında Hz. Muhammed'e peygamberlik tebliğini hatırlattığı görülmektedir. Dolayısıyla Hümâyun'un, sadece devleti yönetmek üzere Allah tarafından görevlendirilen bir hükümdar olmanın ötesinde peygamberlik mertebesine çıkarılmış ilahi bir kişilik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[7] Hümayun, mübarek anlamına gelmektedir. Cuma günü de mübarek bir gün olduğu için Hümâyun ismiyle ilişkilendirilmiştir.
[8] Bu, Bakara suresinin 69. ayetinin bir kısmıdır.
[9] Bu, İnsan suresinin 21. ayetinin bir kısmıdır.
[10] Alaça, renkli bir ipek kumaş türüdür ve bu kelime Türkçedir. (Bknz. Rampuri, 1337, s. 32).

Hümâyun, Bâbürlü tahtına oturduktan sonra Timurlu Hanedan mirası yerine astrolojiye olan merakından da yararlanarak kozmolojik öğeleri öne çıkarmıştı. Agra'da inşa ettirdiği sarayındaki sekizgen yapılar ve Cun Nehri üzerinde gemiler kullanılarak yaptırılan Sekizgen Havuz, Hint kozmolojisinden etkilendiğini göstermektedir. Nitekim Hint kozmolojisinde kâinatın ekseni sekiz köşeli bir sütuna benzetilmektedir. Bu husus dikkate alındığında Hümâyun'un yaşadığı yeri kainat ile ilişkilendirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun en önemli delillerinden biri, on iki pencereye sahip ve her penceresi bir burcu simgeleyen otağıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ortaçağ İslam kozmolojisinde yıldızları taşıyan, hareketini sağlayan ve aynı zamanda gezegenlerin yörüngesini oluşturan şeffaf gök kubbe "felek" olarak tanımlanmaktaydı. Batlamyus sistemine göre kainatın merkezinde bulunan dünya soğan zarı gibi iç içe geçmiş dokuz felek ile kuşatılmıştır. Dokuzuncu felek ise diğer sekiz feleği çevreleyen Felek-ül-Eflak veya Felek-ül-Atlas'tır. Kaynaklarda Hümâyun'un söz konusu otağının, bu dokuzuncu feleğe benzetildiği görülmektedir. Bu durum, Hümâyun'un otağını kainatın en üst katmanı, bu yapının sahibi olan Hümâyun'u ise kâinatın efendisi veya hakimi mertebesine çıkarmaktadır. Hümâyun'un icat ettiği "Neşe Halısı" bu durumu bir kez daha teyit etmektedir. Bu halı dokuz feleği simgeleyen dokuz daireden oluşmaktaydı. Bu dokuz dairenin altında ateş, hava, toprak ve su küreleri temsil edilmekteydi. Bununla birlikte bu halı, yedi iklime bölünmüş meskun bölgeyi de simgelemekteydi. Halının Hümâyun'un ayaklarının altında olduğu düşünüldüğünde onun kendisini bütün kainatın efendisi kabul ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Hümâyun'un bu icatlarıyla etrafı üzerinde saygınlık kazanmaya çalışarak iktidarının meşruiyetini güçlendirmeye çalıştığı kanaatine ulaşılmaktadır.

Hümâyun, gençlik yıllarında karşılaştığı kişilerin üç kişinin isimlerini tahmin ederken faldan istifade etmişti. Üçüncü kişinin ismini doğru tahmin edince etrafındakiler bu durumu, ilerleyen tarihlerde onun iktidar sahibi olacağı şeklinde yorumlamıştı. Hümâyun, hükümdar olduktan sonra kurduğu saray teşkilatındaki bölümlere bu kişilerin isimlerini vermişti. ehl-i devlet, ehl-i saadet ve ehl-i murad bölümleri bu şekilde ortaya çıkmıştı. Hümâyun'un astrolojiye olan ilgisi nedeniyle devlet idaresinde faldan da istifade ettiği görülmektedir. *Kanûn-i Hümâyun*'da Hümâyun'un, pek çok konuda olduğu gibi fal hususunda da Hz. Muhammed'i örnek aldığı dile getirilmektedir. Hatta Hümâyun'un fala başvuran ve öven Hz. Muhammed'in sünnetinden gittiği, fal tuttuğu ve bu sayede kötülüklerden korunduğu ifade edilmektedir. Ancak bilindiği üzere Kuranı Kerimde falın yasaklandığı hadislerde açıkça bildirilmiştir. Kanaatimizce Hümâyun'un devlet işlerinde fala başvurmuş olmasının onun saygınlığını azaltacağı ve dolayısıyla meşruiyetini zedeleyeceği bir eylem olduğu düşünülmüştü. Bunun önüne geçmek ve hatta fala olan ilgisi nedeniyle bir meşruiyet kaynağı sağlamak amacıyla Hz. Muhammed'in de fala başvurduğu iddia edilmiştir. Bununla birlikte Hümâyun, saray teşkilatının iş bölümlerini İlkçağ Yunan, Ortaçağ İslam ve Hristiyan felsefesine göre varlığın temel ilkesi olarak kabul edilen dört unsurla (ateş, hava, su ve toprak) ilişkilendirmiş ve bu unsurların isimleriyle sembolize etmişti. Bu durum, onun hükümranlık anlayışının kozmolojik yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hümâyun'un din ve devlet işlerinin tanzimimde bazı rakamlardan istifade ettiği görülmektedir. Bilhassa hükümdarın on iki (12) rakamını tercih etmesinde astrolojik ve dini faktörlerin öne çıktığına şahit olmaktayız. Hümâyun, kanaatimizce astrolojiye olan merakından dolayı sıklıkla karşısına çıkan bu rakamı, din ve devlet işlerinde kullanmayı uygun buluştu. Bu rakamı tercih etmesini, Kuranı Kerim'de ve mezhepler tarihinde geçen hadiselerle bağlantı kurmak suretiyle ilahi bazı öğelere dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmıştı. Hümâyun'un rakamlardan istifade ettiği hususlardan biri de hükümdarlık alameti olan ve kendisinin değerli kumaşlardan yararlanarak tasarladığı Taç-ı İzzet adlı tacıdır. Tacın iki yanındaki 7 (٧) sayısını işaret eden yarıklar, 77 sayısını temsil etmekteydi. Bu sayının ebcet hesabına göre izz (değer) anlamına gelmesi nedeniyle, söz konusu tacın, Taç-ı İzzet

olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir. Hümâyun'un, hükümranlık alameti olan tacını 7 (٧) rakamını kullanmak suretiyle isimlendirmesi ve dolayısıyla buna bir anlam yüklemesi, onun bu türden mistik unsurlara başvurarak iktidarını meşrulaştırmaya çalıştığını işaret etmektedir. Hümâyun, bu rakamların dışında ayrıca üç (3) ve dört (4) rakamlarına da başvurmuştu. Üç rakamını, altın ok sisteminde kullanmıştı. Bu oklardan her biri saadet, devlet ve murat okları adını taşırlardı. Bu isimleler, Hümâyun'un gençliğinde tuttuğu bir fal neticesinde ortaya çıkmıştı. "Adalet Davulu" olarak bilinen sistemde ise davulun farklı sebeplerle bir, iki, üç ve dört defa vurulmasının kozmolojik nümerolojik sistemde bir karşılığı bulunmamaktadır. Hümâyun, haftanın günlerini de benzer şekilde mistik anlamlarına göre sınıflandırmıştı. Haftanın günlerini ehl-i devlet, ehl-i saadet ve ehl-i murad gruplarına tahsis etmişti. Haftanın ayrı ayrı günlerinde, tahsis edildiği grubun uhdesinde olan meseleler ele alınırdı. Kozmolojiye göre bazı gök cisimleri (ay, güneş) ve gezegenlerin günlerle, bu gruplarla ve bu grupların sorumluluğundaki işlerle olan ilişkilerine göre bir planlama yapıldığı görülmektedir. Hümâyun'un ayrıca gök cisimleri ve gezegenlerin haftanın günleriyle olan ilişkisine uygun bir renkte kıyafet giydiği anlaşılmaktadır. Hümâyun, kozmolojiye dayalı olan bu tasarrufları ile İslam tarihinden bazı olayların yanı sıra Kuran-ı Kerim'deki bazı ayetler arasında bağ kurduğu görülmektedir. Kanaatimizce bu yaklaşımıyla inşa etmeye çalıştığı kozmolojik hükümranlık anlayışını dini ve manevi dayanaklarla meşrulaştırmaya çalışmıştı.

KAYNAKÇA

Abu-l-Fazl (1907-39), The Akbar Nama, V I, (H. Beveridge Çev.), Asiatic of Bengal.

Ahmetbeyoğlu, A (2020), "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hudutları", Tarih Derisi, C 71, S 1, s. 29-50.

Ahmetbeyoğlu, A. - Şen, H (2018), "Eski Türk Dininin Kozmoloji ve Kozmogonisi", TDA, C 119, S 234, s. 45-74.

Aksoy, H (2017), İslam Öncesi Dönemde Türklerde Kozmoloji Anlayışı (Mitoloji ve Destanlara Göre), (Tez No: 471315), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aydın, E (2019), Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, Bilge Kültür Sanat.

Ayday, Mehmet Selim (2022), "Fal, Kur'an Falı ve Müfessirlerin Konuya Yaklaşımı" Kocatepe İslami İlimler Degisi, C 5, S 2, s. 576-596.

Çelik, M. B-Demir H (2021), "Hümâyun'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı" Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C 70, s. 401-418.

Donuk, A (1979-1980), "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı", Tarih Enstitüsü Dergisi, C X, S XI, s. 29-56.

Ebü'l Fazl el-Allâmî (1877), Ekbernâme, C. I, Tashih. Mevlevi Ağa Ahmed Ali ve Mevlevi Abdurrahim, Asiyatik Society Bengale.

Ergin, M (2009), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları.

Fatma Ecem, C (2023), XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ming-Osmanlı Denizciliği Üzerine Bir İnceleme, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, V 8, Fall 2, s. 1195-1238.

Fisher, M. H (2000), Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu, (M. F. Çalışır Çev.), Kronik Kitap.

Esin, E (2001), Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi.

Gazi, Z. M. Babur (1970), Baburnâme: Babur'un Hâtıratı, C II-III, (R. R. Arat Çev.), MEB Yayınları.

Giyaseddin Muhammed bin Celaleddin bin Şerefeddin Rampuri (1337), *Giyasül'lugat,* Haz. Muhammed Debir Siyaki, Kanun-i Marifet yayınevi.

Gülbeden (1987), Hümayunnâme, Çev. Abdürrab Yelgar, TTK Yayınevi.

Kafesoğlu, İ (1980), Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları.
Kafesoğlu, İ (2013), Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat.
Kafesoğlu, İ (1970), Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Tarih Enstitüsü Dergisi, I, s. 1-38.
Karlıağa, H. B (1991), "Anâsır-ı Erbaa", TDV İslam Ansiklopedisi, C 3, İstanbul, , s. 149-151.
Khwandamir (1940), Qanun-i Humayuni, (M. Hıdayat Hosain Ed.), Baptist Mission Press.
Kutluer, İ (1995), "Felek", DİA, C 12, İstanbul, s. 303-306.
Mori, M (1978), "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", TED, 9, s. 209-226.
Niyazi, M (2017), Türk Devlet Felsefesi, Ötüken Neşriyat.
Oruç, C (2023), "Bâbür'ün İktidar Mücadelesinde Meşruiyet Kaynağı Olarak Türklük, Timur ve Timurlu Mirası", GTTAD, C 5, S 10, s. 547-560.
Ögel, B (2016), Türklerde Devlet Anlayışı, Ötüken Neşriyat.
Pala, İ (2002), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, LM Yayınları.
Prasad, I (1955), The Life and Times of Humayun, Orient Longman Ltd.
Richards, J. F (2021), Bâbür Türk İmparatorluğu: Tarih Kültür Teşkilat, (Y. Tekin Çev.), Selenge Yayınları.
Yavuz, Yusuf Şevki-Ünal, Zeki (1993). "Cebrâil", DİA, C 7, İstanbul, s. 202-204.